

Богучарова Олена Іванівна

професорка кафедри юридичного документознавства та
практичної психології Луганського державного університету внутрішніх
справ, докторка психологічних наук, професорка

Шевченко Вікторія Олександрівна

здобувачка вищої освіти Луганського
державного університету внутрішніх справ

ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА КРИМІНОЛОГІЧНОГО ПРОФАЙЛІНГУ

Проблема якісного та ефективного досудового розслідування багатоепізодних насильницьких злочинів (у тому числі серійних, серед яких вбивства та зґвалтування або їх ланцюгове сполучення) зберігає свою актуальність і значимість до сьогодні. Аналіз слідчої практики показує, що це обумовлено як неухильним зростанням числа нерозкритих злочинів такого типу, так і занадто складними процедурами, які доводиться здійснювати слідчому або оперативному працівникові, під час встановлення релевантних зв'язків між наявною слідовою інформацією щодо багатоепізодних насильницьких злочинів і комплексною характеристикою особистості розшукуваного злочинця або злочинців. Слід зауважити, що традиційні методи відстеження та асоціювання фактів у цих випадках є недостатньо ефективними. Звідти криміналістична характеристика злочину має базуватися не лише на криміналістичній та кримінально правовій характеристиці (об'єкт злочинних посягань, спосіб та обставини злочину, його наслідки, особистість потерпілого/потерпілої тощо), а й ґрунтовно залучати, мовляв, «лінійку» спеціальних профільних психологічних експертних технологій. Особливо ці психологічні експертні технології доцільні щодо багатоепізодних (серійних) насильницьких злочинів, скоєних в умовах неочевидності. Серед цих психологічних експертних технологій виділяється **кримінологічний профайлінг** [1]. Кримінологічний профайлінг за суттю є процесом складання пошукового психологічного портрета/ психологічного профілю (далі – ПП) невідомого злочинця по слідах на місці злочину, за інформації, отриманої як на місці скоєння злочину, від постраждалих, свідків, так і завдяки аналітичних та експертних розвілок, роботі з відео фіксацією, якщо злочин був записаний, або виявлений якийсь подібний до нього епізод за інформаційними банками даних. Кримінологічний профайлінг як метод припускає визначення індивідуально-психологічних особливостей та поведінки «об'єкта оперативного уваги» шляхом складання психологічного профілю, а також технологію, завдяки якій моделюється ПП особи невідомого злочинця, що стає одним з

засобів розкриття особливостей вчинення злочину. Більш ширше профайлінг можна розглядати як технологію використання кримінологічної й оперативної діагностики щодо потенційно суспільно небезпечних осіб [1; 2].

У міжнародній юридичній практиці профайлінгом вважають поліцейську практику залучення експертів-консультантів для пошуку та затримання особи, яка вчинила насильницький злочин (кримінальний або кримінологічний профайлінг), або для виявлення тих осіб, в поведінці яких виявлено докази їх причетності до злочинної діяльності (поведінковий профайлінг) [1].

Важливим при цьому є дані з різних джерел, зокрема залучення допомоги громадськості, яка може брати участь у слідчому огляді як у процесуальній формі (поняті), так і непроцесуальній (обстеження великої за площею території, охорони місця події тощо). Окрім цього варто спиратися на взаємодію слідчого з іншими суб'єктами правоохоронної діяльності, зокрема дільничними, що сприятиме розслідуванню тяжких кримінальних злочинів. Також сьогодні поряд з традиційними методами та засобами отримання оперативної інформації співробітниками правоохоронних органів вкрай ефективний пошук і аналіз інформації на підставі відкритих соціальних мереж, таких як YouTube, джерел відеохостингу, вікі-довідників та інших веб-сайтів соціальних медіа.

Практичне застосування слідчими та оперативно-розшуковими підрозділами органів Національної поліції України методу кримінологічного профайлінгу постає у вигляді постанов про призначення криміналістичної, або комісійної судової психолого-психіатричної, медичної, біологічної, дерматогліфічної експертиз [1; 3]. Також на практиці профайлінг іноді формулюється як технічне завдання з низкою спеціальних настановних питань або припущень. За спроби виробітку узгодженої моделі особистості злочинця ці настановні питання або припущення мають в обов'язковому порядку входити до структури психологічного портрету злочинця. Звичайно ж змістовні елементи настановних питань або припущень постають та іменуються як маркери, показники, верифіковані індикатори чи оперативні орієнтировки щодо особи невстановленого злочинця. Оскільки спеціальні дослідження з криміналістики, кримінальної психології, судової психології та судово-психологічної експертизи, а також дані слідчої практики доводять, що механізм скоєння злочину, як і внутрішня картина злочину утворюють певний специфічний «профіль» – психологічний профіль суб'єкта злочинного діяння, який дозволяє фіксувати причинно-наслідкові зв'язки в злочинній поведінці. Ось чому на підставі маркерів, які опосередковано вказують на механізм скоєння злочину, можна визначати та знаходити розшукувану особу невстановленого злочинця.

Основоположні юридично значущі маркери, показники та верифіковані індикатори чи оперативні орієнтировки щодо невстановленої особи, з яких складається інформаційно-аналітичне забезпечення моделі ПП розшукуваного злочинця постають як: окремі юридично значущі слідові елементи, виявлені в ході реконструкції злочинної події; характерні провокативні риси соціального навколишнього середовища та криміногенні особливості соціокультурного оточення в місці вчинення злочину, що сприяють події; відмінності геолокації, кліматичні, часові й сезонні аспекти та конкретні обставини злочину, які мають вірогідний характер; елементи віктимологічної predisposiції в поведінці жертви; ймовірний домінантний мотив злочинного діяння; кримінальна predisposiція та клінічна характеристика можливо аномальної кримінальної поведінки злочинця; особистісні соціопатичні властивості відповідно до обстановки насильницького злочину; вірогідна динаміка психічних проявів в поведінці та спілкуванні під час вчинення злочину; соціальні, соціально-психологічні, індивідуально-психологічні, психофізіологічні, морфологічні і функціонально-біологічні основи виникнення і розвитку злочинної мотивації невстановленого злочинця [3].

У площині теорії ці різновиди злочинів як серійні корисливо-насильницькі напади виділяють як елементи різних типів цілісності. Це означає, що на даний час можливе визначення ПП в межах двох парадигм: першої – кримінально правової, юридичної, криміналістичної парадигми; другої – парадигми спеціальних експертних знань. Перша, кримінально правова парадигма становить джерело оперативних відомостей про особу, що вчинила злочин. Однак, вчені-теоретики вважають, що проблемою застосування традиційних криміналістичних методик та оперативних даних в українській слідчій практиці, які заважають пошуку невстановленого злочинця є застарілі, шаблонні методи розслідування злочинів. Головний недолік цих методів полягає в тому, що слідчі концентрують свою увагу виключно на самій події, відповідно й вибудовують версії щодо того, **що** сталося на місці злочину, а свої висновки ґрунтують на зібраних речових доказах. Однак, існує інший підхід. Зокрема, за парадигми спеціальних експертних знань пошук невстановленого злочинця постає як результат моделювання ПП особистості злочинця, системного аналізу наявного комплексу інформації щодо злочину, притому не лише оперативного характеру (слідова інформація, відомості про картину місця події, спосіб вчинення злочину, мотив злочинного діяння, дані про жертву тощо). Ця друга парадигма – найбільш поширена на Заході – спрямовує досудове розслідування перш за все не до того, **що** сталося, а до того, **як, яким чином** було скоєно злочин. Тобто в процесі профайлінгу застосовують різні техніки

встановлення базових особистісних і поведінкових характеристик злочинця, ґрунтуючись на аналізі протиправного діяння та порівнянні рис тих осіб, які раніше скоювали подібні злочини. Звідти як наслідок доходить висновку щодо типу злочинця. Це принаймні дає можливість здійснити перехід від емпіричної картини слідів злочину до відтворення поведінки розшукуваної особи, а зрештою і до створення найбільш вірогідного опису тих маркерів, характеристик і індикаторів, які релевантні для розшуку і викриття злочинця. Очевидно такий підхід допомагає звузити коло підозрюваних, скорегувати версії слідства щодо особи розшукуваного злочинця, підвищити ефективність та точність поліцейської роботи. Проте, за обидвох парадигм в українській слідчій практиці ПП, на жаль, і досі лишається оперативним інструментом, який не має статусу процесуального документу.

У підсумку у ході досудового розслідування багатоепізодних насильницьких злочинів (у тому числі серійних) складання психологічного портрету потрапляє до категорії побудови слідчих версій. Іншими словами, кримінологічний профайлінг в українській поліцейській практиці, якщо навіть і застосовується, то як криміналістичний засіб пізнання та доказування об'єктивної істини, а не кримінально-процесуальний [1, с. 37]. За таких умов зрозуміло, чому технології профайлінгу в кримінальному провадженні в Україні майже не представлено. Звісно, це відбувається через відсутність розвинутого інструментарію, відповідної методичної бази та, головним чином, внаслідок правової неврегульованості питань профайлінгу. Тобто питання законності використання технології профайлінгу правоохоронними органами України є вкрай актуальним, хоча деякі автори і вважають, що цей спосіб ідентифікації особи злочинця є априорі незаконним. Але ПП оформлюється як довідка, що не має процесуального статусу. Взагалі-то наявна слідча практика використання профілювання, що базуються на статистично обґрунтованих об'єктивних фактах та інформації про розшукувану особу, доводить необхідність розробки нормативно-правової бази регламентування профайлінгу; введення штатної одиниці «профайлер» з належним добором кадрів в системі МВС з забезпеченням профайлерів технічними засобами, які разом з нормативно-правовою базою підтвердять законність та доцільність кримінологічного профайлінгу.

Натомість, зрештою варто підкреслити, що традиційний процес висування криміналістичних слідчих версій та психотехнології складання ПП суттєво різняться. Наприклад, 1) до складання психологічного портрету залучається широке коло експертів та працівників поліції, які вирішують ПП як проблему «об'єкту оперативної уваги» та «модель особистості невстановленого злочинця»; 2) завдяки складанню

психологічного профілю злочинця засоби спільної експертно-психологічної та інформаційно-аналітичної діяльності криміналістів, слідчих, оперативних працівників, профайлерів дозволяють водночас висунути не множину версій, а лише одну найбільш вірогідну; 3) під час складання ПП, попри все, використовують специфічні методи моделювання, зокрема, модель «географічних» якостей злочинця (географічна модель Д. Россмо, Канада), контррозвідувальну модель особи (модель ФБР), отриманої за фотофіксації картин місцевості скоєння злочину (аналітична модель огляду місця події Дж. Дугласа), даних про психологію жертв та результатів судово-медичного дослідження тощо [1, с. 7].

Отже, зважуючи на зазначене, підкреслимо, що сучасна криміналістика в процесі досудового розслідування багатоепізодних насильницьких злочинів потребує обов'язкового застосування методу психологічного портретування, або технологій кримінологічного профайлінгу як передових досягнень психології. Кримінологічний профайлінг – це психотехнологія, яка спрямована на системний аналіз наявного комплексу інформації щодо злочину та є специфічним видом інформаційно-аналітичної та експертної діяльності, яка полягає в ідентифікації та якомога більш точному визначенні внутрішніх зв'язків між криміналістичною інформацією (відомостями), що стосується злочину та особи злочинця, і будь-якими іншими даними, отриманими від різних осіб, з експертних, навіть соціальних джерел, з їх використанням в інтересах ведення та аналітичної підтримки оперативно-розшукової та слідчої діяльності. Такий інтегративний синергетичний підхід мав би полегшувати оперативним і слідчим підрозділам Національної поліції розкриття злочинів, особливо резонансних.

Література:

1. Мухин Г.Н. Криминалистическое моделирование личности неустановленного преступника и его преступного поведения: научно-практическое пособие/ под. общ ред. Г.Н. Мухина// Г.Н. Мухин, О.Г.Каразей, Д.В.Исютин-Федотков. – М: Юрлитинформ, 2012. 208 с.
2. Подільчак О. М. Кримінологічний профайлінг – реалізація вчення про особу злочинця. Право і суспільство. 2017. № 4. С. 149–150.
3. Седнев В.В. Методология психологического портретирования при раскрытии и расследовании серийных насильственных преступлений: итоги и перспективы/В. В. Седнев, Ю. Б. Ирхин, А. В. Одерий, А. Н. Коструб // Криміналістичний вісник, 2012. № 1(17). С. 6 – 14.